

Baltské duše

Jan Brokken

Nakladatelství: Atlas Contact

Správce autorských práv (kontakt): Hayo Deinum (hdeinum@atlascontact.nl)

Překlad ukázky do češtiny:

Jana Červenková (cervenkova.ja@gmail.com)

Lenka Strnadová (lstrnadova@volny.cz)

Údaje o knize

Původní název: *Baltische zielen*

První vydání: 2010

Autor: Jan Brokken

S černobílými fotografiemi, bez ilustrací

Počet stran: 461

Práva na překlad zakoupena:

Århus: Turbine, 2016, (dánština). Paris: Denoël, 2013, (francouzština). Milano: Iperborea, 2014, (italština). Warszawa: Noir sur Blanc, 2017, (polština)

O autorovi

Jan Brokken se narodil 10. června 1949 v Leidenu jako nejmladší ze tří synů do rodiny nizozemského teologa a kazatele. Jeho rodiče prošli útrapami druhé světové války. Nějakou dobu žili v Nizozemské východní Indii (dnešní Indonésii) a po návratu do Nizozemska se jejich domovem stalo Jižní Holandsko, vesnice Rhoon, kde Jan prožil většinu dětství.

Po studiích žurnalistiky na vysoké škole School voor de Journalistiek v Utrechtu a na bordeauxské univerzitě Institut d'Etudes Politiques ve Francii se Jan Brokken stal novinářem. Od roku 1973 pracoval pro nizozemské noviny *Trouw* a *Haagse Post*.

Jako spisovatel debutoval knihou *De provincie* (Provincie) v roce 1984, která se setkala s příznivým ohlasem čtenářů i kritiků. V roce 1988 získal literární cenu „Lucy en B.W. van der Hoogtprijs“ za sbírku povídek *De zee van vroeger* (Moře dřívější). O dva roky později se s žurnalistikou rozloučil: „S běžnou žurnalistikou. Etiketa mi nic moc neříká. Píšu. Od okamžiku, kdy jsem se naučil psát, stále píšu. Jemný zvuk pera škrábajícího po papíře mě uklidňuje. Praktikuji různé žánry a kombinuji je. Žurnalistika je jen jedním z nich. Biografie zase jiný. Moje první dokumentární kniha byla biografie *Mata Hari*, pravda za legendou. Líbí se mi žurnalistický přístup: pozorovat, naslouchat, otevřít okna své duše dokořán.“

Literatuře se Jan Brokken věnuje přes čtyřicet let a napsal přes třicet knih. Jeho příběhy jsou inspirované cestami a životem v exotických a vzdálených zemích, např. Západní Africe, Karibiku, Indonésii a Číně. Čtenářskou přízeň i ocenění kritiky si získal díky svým nesporným spisovatelským přednostem – má nadání vidět a zachytit podstatné detaily, dar obrazotvornosti a schopnost zprostředkovat čtenáři okouzlení naprosto neobyčejným životem. Jeho díla jsou co do stylu často označována za průkopnická, neboť v nich často střídá osobní zápisky z cest, fikci a dokumentární literaturu.

Mezinárodní uznání získal Jan Brokken za knihy *De regenvogel* (Deštný pták), *Blinde passagiers* (Slepí pasažéři), *Mijn kleine waanzin* (Mé malé šílenství), *In het huis van de dichter* (V domě básníka), *Baltische zielen* (Baltské duše), *De vergelding* (Odplata) a *De kozakkentuin* (Kozácká zahrada). Kritici novin *The New York Times* označili jeho román *Jungle Rudy* (Rudy z džungle), vyprávějící příběh o snaze syna haagského bankéře vybudovat si nový život ve venezuelské džungli, za „mistrovské dílo narativní non-fikce“.

Baltské duše (Baltische zielen) jsou Brokkenovým přelomovým dílem. Od prvního náhodného přistání u břehů Estonska se spisovatel v letech 1999-2010 vydal do Baltických států celkem osmkrát a pokaždé zde narazil na pohnuté rodinné historie. Od slavných jmen jako Gidon Kremer, Sergej Eisenstein, Hannah Arendtová, Jacob Lipchitz, Arvo Pärt, Mark Rothko až po neznámé či zapomenuté rodiny. V objemné knize jsou tyto dokumentární příběhy postaveny na roveň.

Knihy vyšla v listopadu 2010 a nizozemská spisovatelka Annejet van der Zijlová ji okamžitě ohodnotila jako působivou a dojemnou („až mě z ní mrazilo“). Po příznivých recenzích v seriózních nizozemských novinách *NRC Handelsblad* se její prodej v Nizozemsku dramaticky zvýšil. V roce 2011 vyšla čtyři vydání, v roce 2012 pět. V roce 2013 prodej pokračoval a po ruské anexi Krymu v roce 2014 psali komentátoři, že kniha „získala na aktuálnosti“. Levné edice v měkkých deskách, kterou vydalo nakladatelství Libris, se ve třech týdnech prodalo deset tisíc výtisků. Kniha začala být označována za „everseller“ a jen v Nizozemsku vyšla dosud ve dvaceti pěti vydáních.

Ale důležitější je hluboký dojem, které *Baltské duše* zanechaly v tisících čtenářů, kteří se na základě jejích pohnutých příběhů vydali do Baltických států: Estonska, Lotyšska a Litvy. V knihkupectví a v muzeu Janise Rozeho v Rize, o kterém Brokken v knize píše, se během léta zastavilo tolik Nizozemců, že zaměstnanci v určité chvíli uvažovali, že budou nizozemští návštěvníci muset platit vstupné!

Od vydání *Baltských duší* uběhlo jedenáct let, během nichž Jan Brokken sepsal dalších sedm čtenářsky poutavých knih. V několika z nich se znovu obrací na východ, například ve strhujícím příběhu nizozemského konzula, který zachránil tisíce litevských Židů *De rechvaardigen* (Spravedliví), ale zavede své čtenáře ještě východněji, do Ruska a na Sibiř.

Brokkenovy poslední knihy dokazují, že jeho touha objevovat nové země, poznávat jejich historii i jednotlivé lidské osudy a stále o nich psát, nabírá s jeho osobní a spisovatelskou zkušeností stále na síle.

Ukázka z knihy

Strana 21-51, kapitola 2

Knihkupec z Rigy

JĀNIS ROZE A SYNOVÉ

Lotyšsko, leden 2007

Založení knihkupectví Jānise Rozeho v Rize předcházela politická vražda a neopětovaná láska. Z pohledu Lotyšů to nebylo nijak výjimečně zběsilé, země se přece nacházela na špatném místě.

Lotyšsko, kde Jānis vyrostl, patřilo k carskému Rusku. Jānisovi bylo osmnáct let, když na trůn nastoupil Mikuláš II. Když se Jānis v roce 1878 narodil, jeho matka nebyla vdaná; vlastního otce nikdy nepoznal. Jānis dostal jméno po svém otčímovi, chudšasovi z lotyšského venkova.

Velmi mladý nastoupil do práce k tiskaři, vydavateli a knihkupci Jānisovi Ozolovi v provinčním městečku Cēsis, sto kilometrů východně od Rigy. Ozols ho v oboru zaučil. Jānis byl učněm-sazečem, -tiskařem, -vazačem, -grafikem obálek, -prodejcem knih a získal zručnost i jako rytec měděných raznic.

Lesy a kopci obklopené městečko Cēsis vábilo spisovatele a básníky, jistě také proto, že mohli nastoupit na vlak do Rigy, když se dny příliš krátily, byly moc chladné a opuštěné. Ozols vydával jejich romány, básně a úvahy v umělecky vyvedených knižních dílech, v duchu art nouveau. Vedl vzkvétající firmu, která zaměstnávala třicet mužů. Mezi nimi podle něj nejvíce vynikal Jānis Roze. Krátce po přelomu století ho povýšil na vedoucího podniku.

Jānis by bezpochyby býval celý život zůstal v Cēsisu, kdyby nevypuklo obrovské povstání proti carovi. V neděli 9. ledna 1905 vyrazil stopadesátitisícový dav mužů a žen k Zimnímu paláci v Petrohradu. V čele průvodu šel kněz, který chtěl carovi předat poníženou a loajální petici, v níž žádal o spravedlnost pro chudé a utlačované a jejich ochranu. S carem samotným mluvit nemohli, ten byl tehdy ve svém paláci v Carském selu, kde hrál domino. Když se průvod přiblížil k paláci, zahájila posádka palbu. Bylo zabito čtyřicet lidí, stovky lidí byly zraněny, kněz Gapon byl ušlapán. „Už není žádný Bůh, žádný car,“ byla jeho poslední slova. Odpoledne se všude po městě odehrávaly masakry; 9. leden posléze vstoupí do dějin jako Krvavá neděle. O čtyři dny později povstání přeskočilo do Rigy. 13. ledna demonstrovalo

patnáct tisíc dělníků proti bezohlednosti carského režimu. Ruský generální guvernér rozkázal svým vojákům do davu střílet: bylo zabito sedmdesát lidí a dvě stě zraněno. Z Rigy se povstání rozšířilo po celé provincii. Nájemní rolníci napadali německo-baltské vlastníky a zapalovali jim domy, dělníci útočili na vězení. Byla to, jak Lenin napíše ve svých pamětech, „generální zkouška na rok 1917.“ Car Mikuláš vyslal do Lotyšska trestnou výpravu. Ruským oddílům trvalo celý rok, než obnovili pořádek. Asi tisíc rolníků, dělníků a intelektuálů sympatizujících s povstáním bylo v rámci stanného práva popraveno. Jānis Ozols byl jedním z nich.

Ozols napsal a pod vlastním jménem vydal pamflet proti zastaralému útlaku a ponižující chudobě na lotyšském venkově. Jednoho večera byl uvězněn a druhý den ráno popraven. Jānise Rozeho měl čekat stejný osud. Také on, jako vedoucí tiskárny, byl uvězněn, a rovněž odsouzen k smrti. Ale druhý den ráno byl bez udání důvodů propuštěn. Později svým dětem řekl, že onoho roku 1905, ve vězení, za jedinou noc úplně zešedivěl. Tehdy mu bylo dvacet sedm let.

Přestože šedivý, stále to byl přitažlivý muž. Vysoký. Ramenatý. Jen málo žen dokázalo odolat kouzlu, které vyzařoval, a podmanivému pohledu, který občas vysílaly jeho jasné, šedomodré oči. Uplynulo šest, sedm let, během nichž Jānis Roze udržoval firmu Ozols v chodu. Pak mu vdova po Jānisu Ozolsovi nabídla manželství.

Podle fotografie to byla bystrá žena. Avšak, jak je vidět na jiné fotografii, Emma Henriete byla hezcí. A mladší, o deset let mladší než Jānis. Do ní se zamiloval, s ní vstoupil do manželství a s ní odešel do Rigy, aby unikl hněvu vdovy Ozolsové.

V roce 1914 si Jānis otevřel nakladatelství a v roce 1918 knihkupectví na široké obchodní třídě, Krišjāņa Barona iela, v honosné budově, která byla dokončena tři roky po začátku nového století, a v jejíchž detailech ještě doznávaly náznaky secese. Nad obchodem si Jānis zřídil nakladatelskou kancelář, nad níž obýval s Emmou jedno podlaží. V budově koupil i další podlaží, která pronajímal.

Konec ledna 2007. Konečně napadl první sníh, teplota už klesla pod minus deset stupňů, slunce ozařuje lesknoucí se fasády právě zrenovovaných budov. Jedu do ulice Krišjāņa Barona iela. Taxík mě vysadí před číslem 5, před cedulí Jānis ROZE Z&N. Projdu kolem bronzové podobizny zakladatele, která je umístěná ve štítu, a vcházím do obchodu. U pokladny mrzutá prodavačka s nedbale odbarvenými vlasy; ptám se po ředitelce. Zeptá se, jakou firmu zastupuji, a zavolá šéfové. Ta mi o patro výš vysvětluje, že hlavní kancelář Jānise

Rozeho se nachází jinde, v ulici Miera 15/3. Opět si беру taxi, které mě vysadí o dva kilometry dál.

Hlavní kancelář Jānise Rozeho najdu za dvacet minut. Skrývá se za zčernalými bytovkami ze sovětských dob a vypadá jako sklad. Vstupní dveře se nedají otevřít; pak uslyším někoho volat. Vstříc mi přichází mohutný muž, ramenatý, s krátkými světle šedivými vlasy a jasně modrýma očima: profesor Ainars Roze, Jānisův vnuk.

Živou angličtinou se silným severským přízvukem, se ptá, zda chci jít cestou knih nebo cestou, kterou chodí návštěvníci. Nechápu přesně, co tím myslí a zvolím knihy. Vejdeme do skladu a snižující se chodbou projdeme do kanceláře. Nejprve musíme sklonit hlavu a pak sehnout záda. „Kdybyste znal historii mojí rodiny,“ říká profesor Roze, „pochopil byste, proč si vážím toho, že je v budově tajný východ.“ Bez nouzového východu, jak se mi později vyjasní, by se Ainars Roze nikdy nenarodil.

Ainarsovi je mezitím šedesát let. Kombinuje zaměstnání profesora ekonomie na Rižské univerzitě s každodenním vedením podniku Jānis Roze s.r.o. V malé kanceláři se setkávám s druhým vedoucím firmy, ředitelkou Inārou Belinkovou, menší, elegantní dámou, které hádám necelých padesát, ale která se podle vlastních slov „narodila v posledním roce války“, v roce 1944. Druhý den odpoledne ji rozzlobím, když se jí zeptám, kdy půjde do důchodu. V žádném případě: vždyť jí ještě nebylo třiašedesát!

Kancelář měří čtyřikrát tři metry. Ainars a Ināra sdílejí místnost pod vikýřovým oknem, odkud řídí dvě stě zaměstnanců firmy.

„Promiňte to nedorozumění,“ řekne Ināra a posune si brýle na nose – jsou to brýle značky Givenchy, jak čtu na obrubě. „Měla jsem vám poslat e-mail, že na ulici Barona už naše kancelář nesídlí.“ „Ano,“ vpadne jí do řeči Ainars, „s knihkupectvími se to má všude stejně: jsou roky, kdy se prodává hodně a roky, kdy nemůžeme udat jediný kalendář. V roce 2001 jsme se nastěhovali do tohoto příbytku. Tehdy to prostě jinak nešlo.“ Rukou naznačí strmý oblouk, který padá hluboko pod stůl.

„Katastrofa,“ dodá Ināra, „měli jsme tam nad obchodem krásnou starou kancelář, všude kožené pohovky, na stěnách fotky a reprodukce knižních obálek. Říkali jsme tomu muzeum. V něm se jednou za měsíc scházeli vedoucí poboček našich patnácti obchodů z Rigy a celé provincie. Ti lidé u nás viděli luxus a komfort a netroufali si říct, že prodej dramaticky zaostává. Tehdy jsme ještě nepoužívali počítače. Dnes každý den vidím, co a kolik se toho prodalo, tehdy jsme byli závislí na ústních zprávách přítomných šéfů. A ti měli ještě

sovětskou mentalitu: jednoduše tvrdit, že je všechno v pořádku, a nikdy neukazovat problémy, pokud nejsou samy vidět. Příliš pozdě jsme si uvědomili, že nastala silná recese. Rok 2001 byl pro všechny podniky v Lotyšsku kruté období, investice, které byly realizovány po získání nezávislosti, ještě nevynášely žádný zisk, úrokové sazby vyletěly vzhůru. Spousta podniků zkrachovala. Pro nás to bylo na hraně. Díky přestěhování do tohoto příbytku jsme mohli kancelář na ulici Barona pronajmout. Radikálně jsme snížili výdaje. A bleskově jsme automatizovali.“

„Byli jsme v pěkné kaši,“ pochechtává se Ainars. „Teprve teď se tomu dokážu smát, bylo to jen taktak, ale od loňska to jde zase takhle.“ Vytáhne ruku zpod stolu a zvedne ji vysoko nad monitor. „V loňském roce nám příjmy stouply o třicet procent a dosáhly sedmi milionů latů (deset milionů eur). Teď už se nám daří velmi dobře. Myslí si to i zaměstnanci. Měli hodně nízké platy, letos jim o čtvrtinu stoupnou.“

„Začněme od začátku,“ prohlásím o dvě hodiny později. Protože Ainars s Inārou mluví jeden přes druhého, strkají mi knihy, tabulky, výroční zprávy, prospekty, zvedají telefon, dívají se na monitor, spěšně odpovídají na e-mail, odcházejí z místnosti a vracejí se ve společnosti šéfa nějakého oddělení nebo sekretářky nebo mladého muže, který se jmenuje Jānis, stejně jako zakladatel podniku, a který vypadá jako Ainarsův syn... Je to samé přicházení a odcházení, je to čarodějný kotel v kanceláři. A pak jde Ainars ještě sehnat konvici čerstvé kávy a vrátí se s velkými kusy čokoládového dortu... Teplo severu: rozmazlovat hosta, tím spíš, když je ze západní Evropy.

Začátek! Ainars přikročí k pěti malým fotografiím na stěně. „Tady“ – ukazuje na klon Friedricha Nietzcheho: stejná houština rozčuchaných vlasů, stejně huňatý a štětinatý knír, stejně naléhavý pohled – „Jānis Ozols. U něj se můj dědeček vyučil v oboru. S ním sdílel idealismus. Do roku 1905. Po noci v domě smrti si začal dědeček dávat větší pozor. Tohle je dědeček...“ Prstem spočine na tváři muže, kterému jako by z oka vypadl. „Měl klidnou povahu. Nikdy ho nikdo neslyšel křičet nebo zvýšit hlas, ani když musel učinit pro knihkupce bolestné rozhodnutí a vyhodit prodavače, který kradl z pokladny... Tady Emma Henriete, moje babička – samá elegance, neřekl byste, že pocházela z venkova. Vyznávala ruské pravoslaví. Dědeček byl luterán, jako většina Lotyšů, ale víra se u nás v rodině moc nepropraktikovala. Ani vám nepovím, ve kterém kostele měli svatbu. A tady jsou děti, Ilmārs, nejstarší syn, Jānis, můj otec, a Aina, benjamínek: byla o devět let mladší než otec.“

Jānis Roze vydal během dvaceti let osm set dvacet knih, z nichž prodal dva miliony výtisků. Kromě knih se v jeho obchodě prodávaly sešity, bloky, pořadače, pera a jiné kancelářské potřeby, například rytá měděná razítka. Jānis Roze bylo literární knihkupectví a také akademické, s obchodem ve starém centru města, šikmo proti univerzitě. Roze měl také pobočku na Hlavním nádraží města Rigy. Bylo to solidní knihkupectví, které prodávalo i kalendáře a almanachy. Lotyši milovali almanachy, ty od Rozeho uváděly, kdy a v jakých vesnicích se konají jarmarky, takže k jeho zákazníkům patřili i sedláci a lidé z venkova.

Firma zažívala zlaté časy. Po Říjnové revoluci v roce 1917 slíbil Lenin Baltským státům nezávislost. Lenin vycházel z toho, že se tyto státy připojí k Sovětskému svazu: Lotyši podporovali bolševiky víc než kterýkoli jiný národ. Lenin nedůvěřoval svým krajanům („tupci“, „idioti“, „lumpové“, „nemehla“, „ruští papiňáci“) a obklopil se těsně před revolucí i těsně po ní lotyšskou osobní stráží. Že revolta Lotyšů vzešla z vášnivého nacionalismu, to strategovi uniklo: ani za mák nepochyboval o tom, že se proletáři všech zemí spojí. Lotyši se zúčastnili revoluce v masovém měřítku, ale jakmile se vymanili z carského područí, vydali se vlastní cestou. V roce 1920 byla vyhlášena Lotyšská republika; po sedmi staletích nadvlády německých křižáků, pruských feudálních pánů, švédské, polské, litevské a ruské šlechty, získala země nezávislost. Probuzené národní sebevědomí hraničilo s euforií; Lotyši začali mluvit lotyšsky a číst v lotyštině. Tiskařské stroje nakladatelství Jānise Rozeho se ani na chvíli nezastavily, obchod prodával štosy lidových pověstí a štosy divadelních her. Lotyši milují divadlo a poprvé měli možnost hrát představení ve vlastním jazyce.

Ekonomicky se Lotyšsku dařilo. Staré hanzovní a přístavní město Riga vyrostlo v centrum výroby a kvalitního průmyslu. Fotoaparát Minox byl lotyšský vynález, sériová výroba vlaků a tramvají poháněných elektřinou začala na březích Daugavy. Aby technologie a obchod dostaly nové podněty, bylo třeba mít dobře vzdělané pracovníky: v roce 1935 připadalo v Lotyšsku na každých deset tisíc obyvatel 30,4 studenta na univerzitě ve srovnání s Francií, kde tento počet dosáhl 20,8 a Velkou Británií, kde činil 16 studentů. Studenti si kupovali knihy u Jānise Rozeho.

Recese uhloďavala i v Lotyšsku z výsledků podniků, ale ve srovnání se západoevropskými státy nebyla třicátá léta žádnou krizí. Po politické stránce se ale mladá republika změnila. V roce 1934 provedl Kārlis Ulmanis převrat a prohlásil se za vůdce. Od té chvíle byla země řízena autoritářsky, politické strany byly zakázány a noviny cenzurovány. Ale po roce 1905 Jānis Roze už nepálil prsty pro politické traktáty a pamflety; vydával lyrickou poezii, romány

a povídky s výrazně folklórním zaměřením. Jeho přehlídkovým koněm byl literární časopis *Piesaule*, který sedm let vycházel každý měsíc. Jānis Roze se stal vášnivým obhájcem lotyšské literatury a vědy; úřady ho nechávaly na pokoji.

Ze skromnosti se vyhýbal mondénním kruhům a centrům peněz a moci; mimo svůj obchod se ukazoval jen zřídka. Ale často do svého domu v Rize nebo venkovského domu na pobřeží zval spisovatele, publikující akademiky a výtvarné redaktory. Jeho vášní bylo a zůstávalo vydávání knih, a aby se mu umění neodcizilo, pravidelně navrhoval obálky se zvládnutými kadeřemi a květinami, v jemu tak důvěrně známém stylu art nouveau.

Podle jeho sestry Ainy v něm dřímalo malíř. Sám ve své umělecké schopnosti příliš nevěřil; omezoval se na budování sbírky obrazů. Usiloval o kvalitu a dokonalost. Své knihy nechával tisknout na ten nejlepší a nejsilnější papír, avšak vlastní poznámky si zapisoval na zadní stranu použitých poštovních obálek.

V roce 1939 se všechno změnilo, a nikdo o tom zpočátku nevěděl. V paktu o neútočení, který podepsali Molotov a von Ribbentrop 23. srpna 1939, byl zahrnut tajný protokol, kterým se mělo řídit rozdělení sfér vlivu: Baltské státy měly připadnout Sovětskému svazu. Ďábelská smlouva mezi Stalinem a Hitlerem měla dalekosáhlé důsledky: v říjnu 1939 nechal lidový komisař pro bezpečnost Sovětského svazu vydat tajný rozkaz týkající se „procesu deportace protisovětských živlů z Litvy, Lotyšska a Estonska“. Na seznamech Lotyšů určených k deportaci stály stovky tisíc jmen; jeden armádní úředník se jimi zabýval v Moskvě celou zimu.

17. června 1940 vpadla sovětská armáda do Lotyšska, 5. srpna 1940 bylo Lotyšsko jako čtrnáctá republika připojeno ke Svazu sovětských republik. Toho samého léta roku 1940 truchlili knihkupci z Rigy nad první smrtí. Velkým konkurentem Jānise Rozeho byl od roku 1920 podnik Valters&Rapa. Jejich obchod, pěkné třípatrové knihkupectví, stálo v Rize hned proti opeře, na majestátním náměstí, které tvořilo vstup do historického vnitřního města. Arturs Valters byl starší obchodník, Jānis Rapa mladý, idealistický básník. V den, kdy Lotyšsko ztratilo nezávislost, vyskočil Rapa z okna. Našli ho mrtvého na náměstí před knihkupectvím, v ruce svíral nějaký papír. Když zaměstnanci vešli do ředitelny, uviděli, že z mapy připevněné na stěně kus chybí, byla to mapa severovýchodní Evropy. Předtím než Rapa vyskočil z okna, vytrhl z mapy Lotyšsko.

Celý rok po ruském obsazení Lotyšska byl klid. Byl to klid, který nahání strach, jako v předvečer drtivé ofenzivy. Ale obyvatelé Rigy si stále ještě nedovedli představit, co je teprve čeká. I Jānis Roze si myslel, že všechno bude v pořádku, že se Lotyšsko sice stalo

součástí Ruska, stejně jako tomu bylo v předcházejících stoletích, tentokrát však s tou výhodou, že se Rudá armáda postará o ochranu proti německému agresorovi: nacistům.

14. června 1941 vytáhli Jānise s Emmou z postele. Čtrnáctiletá Aina nebyla doma. Právě začaly letní prázdniny, dívka šla na večírek. Bylo už pozdě, a tak zůstala na noc u kamarádky na předměstí Rigy.

Jānis s Emmou měli v dobrý vývoj ještě tolik důvěry, že agentům tajné služby Čeka, předchůdkyně KGB, dali adresu, na které Aina pobývala. Vsadili je do vězení, to ano, ale byli přece spolu, jako rodina. Jānis však pochyboval o oprávněnosti takového rozhodnutí. Když přivedli Ainu, narazila na otce, jak sedí v křesle se skloněnou hlavou.

Je také možné, že Jānis učinil po poradě s manželkou hrozná rozhodnutí: doufal, že díky tomu, že nekladl odpor a dokonce na zatčení Ainy spolupracoval, zachrání své ostatní děti.

Vnuk Ainars mi ukazuje jednu knihu. Knihu se jmény, pouze se jmény deportovaných. V posledních letech vyšlo v Lotyšsku hodně podobných knih, aby pozůstalí měli vzpomínku v případě, že schází hřbitov nebo hrob. U knihy, kterou Ainars drží, je připojena mapa Rigy, kopie mapy, kterou používala Čeka. Červená označuje, kde byli Lotyši pozatýkáni. Z mapy je zřetelné, že nebyla vynechána jediná ulice, jediný blok.

Přestože Čeka pracovala tak systematicky, udělali u rodiny Rozeových chybu. V druhém patře bydlel Jānis s Emmou a Ainou. Do třetího patra šel bydlet nejstarší syn Ilmārs, s manželkou a synem, který se narodil v roce 1940. Čtvrté patro obsadil Jānis ml. se svou mladou nevěstou. Na formuláři Čeky bylo zapsáno jen: rodina Rozeových, ulice Barona 3/5.

Obyvatelé třetího a čtvrtého patra slyšeli, jak dole zatýkají Jānise s Emmou. Škvírou v záclonách viděli také, jak dva muži v černých oblecích odvádějí Ainu. Ainu, s jejími blondatými copánky, Ainu, kterou vždy oslovovali „Princezno“. Obyvatelé třetího a čtvrtého patra zůstali potichu až do rozednění, kdy se v Rize opět rozproudil život. Pak utekli nouzovým východem.

Ilmārs se s manželkou a synem dostal po dlouhém exodu do Londýna. Lotyšsko už nikdy nespatriil, zemřel v roce 1963. Jānis ml. s manželkou křižovali po Lotyšsku, Litvě, Polsku a nakonec v nákladním vagonu dojeli do Německa. Byli uvězněni a posláni zpět do Lotyšska. Tam měli nakonec štěstí. Jānisova žena, která mluvila plynne rusky, byla lékařka, a sovětská armáda lékaře zoufale sháněla. Manželé byli posláni k posádce na severovýchodě Lotyšska. Tady přišel v roce 1945 na svět Ivars a v roce 1946 Ainars.

Cesty otce Jānise a Emmy s Ainou se rozdělily na nádraží v Torņakalnsu, tři kilometry západně od Rigy, hned za řekou. Jānis musel nastoupit do nákladního vagonu, který stál

napravo od peronu, Emma s Ainou do vagonu 19, který stál nalevo. Emma stačila ve spěchu manželovi ještě podat tašku. O hodinu později si uvědomila, že to byla nesprávná taška, v níž bylo povlečení a dámské spodní prádlo.

Za mrazivého rána jedu osobním vlakem do Torņakalnsu. Vedle omšelé dřevěné nádražní budovy stojí vagon. Na památku 14. června 1941, jak se domnívám, kdy bylo deportováno 15 424 Lotyšů. Nebo na památku 25. března 1949, když v noci do nákladních vagonů nacpali 43 231 lidí. Už chápu, proč si Sověti vybrali Torņakalns jako místo odjezdu: kolem nádraží se rozprostírala hřiště, což usnadňovalo přisun lidí. V nákladních autech byli Lotyši dopraveni na trávníky a v zástupech po dvou odvedeni do vagonů.

Otevřu dveře nákladního vagonu. Je to krátký, vysoký vagon, určený pro ruskou širokorozchodnou dráhu. Měřím: sedm kroků. Pryčny, dvě nad sebou. Ve čtyřiceti či padesáti lidech je nemožné tam dlouho vydržet.

Byl to rozsudek smrti, když vlaky 14. června 1941 odjely směrem na Sibiř. První část cesty probíhala pomalu, z Lotyšska muselo být vypraveno asi tři tisíce vlaků, po jediných kolejích. Většina vlaků přejela hranici až 17. června. Do Moskvy to šlo rychleji. Potom byly vlaky vždy po několika kilometrech odstavovány na vedlejší kolej. Na nádražích se Lotyši dozvěděli proč: 22. června 1941 napadlo nacistické Německo k velkému překvapení Sovětský svaz. Spěšně byly do Moskvy odveleny oddíly, aby proti rychle postupující německé armádě hlavní město bránily. Na železnici měly transporty oddílů přednost. Někdy zůstaly vlaky s Lotyši na nádraží stát i tři dny. Nakonec deportace zabrala celé tři týdny.

Lidé nemohli z vagonů ven a potřebu museli vykonávat do díry, která byla v rohu vagonu vyřezaná do dřeva. Voda na spláchnutí díry nebyla. Jedenkrát za den se do každého vagonu donesly dva kýble vody; ani ne čtvrt litru pitné vody na osobu. A jednou denně dostali deportovaní misku polévky z vývařoven, které byly ve spěchu zřízeny vedle nádraží.

Čerpám tyto údaje z knihy Sandry Kalniete *V plesových střevíčkách sibiřským sněhem*. Její prarodiče z matčiny strany a její dědeček z otcovy strany, byli deportováni v roce 1941. Sandra přišla na svět v roce 1952 na Sibiři; v roce 1991 se stala první ministryní zahraničních věcí svobodného Lotyšska. Sandřina babička i maminka žily za stejných podmínek jako Emma a Aina Rozeovy.

Aina cestou kreslila. Ve spěchu si ještě stačila vzít z tatínkova obchodu blok, s iniciálami J a R a růží mezi nimi. Kreslila maminku, které bylo takové horko, že si svlékla punčochy i šaty a nechala si na sobě jen košilku a spodničku. Kreslila ženy a děti, které přes

sebe ležely na pryčnách. A dítě v kolébce, jedno z mála miminek, která deportaci při dlouhé dehydrataci přežila.

O Jānisově cestě je známé pouze to, že škvírou ve vagonu ukazoval jednomu společníkovi k nebi, na nádherné mraky na horizontu. Nakonec dojel do Solikamsku na Sibíři.

Jānis byl uvězněn, protože byl třídní nepřítel: stál v čele kapitalistického podniku, který zaměstnával šedesát lidí. Každý Lotyš, který vlastnil kousek půdy, dům, obchod nebo firmu, byl deportován, s celou rodinou. Byla to etnická a sociální čistka: lépe situovaní museli platit.

Kvůli tomu byli nacisté, když 1. června 1941 vpochovali do Rigy, vítáni květinami jako osvoboditelé. Ale Lotyši byli opět podvedeni. V pohotové reakci na krátce trvající vlnu sympatie, zřídil Hitler lotyšskou dobrovolnickou legii, kterou postavil pod velení Waffen-SS. Vůbec však nebyla dobrovolnická: chlapani a muži odvedení při raziích podepisovali pod nátlakem. Asi sto tisíc Lotyšů bylo zneužito jako potrava pro děla v bojích proti Rudé armádě, byli mezi nimi i různí zaměstnanci Jānise Rozeho.

Téměř všech osmdesát tisíc židovských obyvatel Rigy našlo smrt v koncentračních táborech Rumbula a Salaspils. Mezi nimi byli opět někteří ze zaměstnanců Jānise Rozeho. Půl milionu Lotyšů přišlo o život během druhé světové války, třetina obyvatelstva. Jejich místo zaujali Rusové a Ukrajinci.

V roce 1997 obdržel Ainars z Moskvy kopii verdiktu vydaného proti jeho dědečkovi. Ze sovětských archivů vyplývá, že byl 13. února 1943 sovětským soudem odsouzen k pěti letům nucených prací. Tehdy byl už osm měsíců po smrti. Jānis zemřel v květnu 1942 v důsledku vyhladovění a vyčerpání.

Emma s Ainou trpěly rovněž hladu, Aina tak těžce, že často nemohla usnout. Ve vesnici, několik kilometrů od trestanecké kolonie, dostala výměnou za vlastnoručně upletené papuče pár knih Puškina, Turgeněva a Lermontova. Za osmnáct měsíců na Sibíři ovládla ruštinu. Z Puškina se naučila desítky básní nazpaměť, které večer šeptem recitovala, dokud nepřestala vnímat kručící žaludek i kousavý chlad. Emma s Ainou strávily šest let v trestaneckém táboře Ust'-Port, tři sta padesát kilometrů nad polárním kruhem v ústí Jeniseje do Severního ledového oceánu.

Ainu, jako všechny lotyšské nezletilé, propustili v roce 1947 a poslali zpět do rodné země. Byla vážně nemocná, měla tuberkulózu. Emma Henriete měla jako všechny lotyšské matky na Sibíři zůstat. Po šesti letech nucených prací na polích, často při teplotách kolem minus čtyřiceti, po společném prodělání útrap jako je hladovění, vyčerpání, nemoci, omrzliny, násilí a sexuální zneužívání, po vzájemném škrábání a holení, které mělo zmírnit utrpení

způsobené jednou z nejhorších sibiřských ran – blechami, se musely matky s dcerami rozloučit.

Emma to odmítla. Neměla žádné papíry a jen minimum peněz, ale podnikla něco, co se dost podobalo sebevraždě: ze sibiřské trestanecké kolonie uprchla. Cestovala s dcerou, která vykašlávala krev a nebyla schopná se zachránit sama. Cesta do Lotyšska ženám trvala tři až čtyři týdny. Žádný kontrolor, přednosta nádraží, policejní agent, voják ani řidič nákladního auta (část cesty projely po silnicích) si netroufl Emmu požádat o papíry, které by ji opravňovaly ke svobodnému přesunu. Před uvězněním ji po tisíce kilometrů, od Jeniseje až po Rigu, chránil rozhodný, dokonce trochu vyzývavý pohled, kterým se na lidi dívala.

V Lotyšsku se najednou musela skrývat. Ale ne u syna Jānise, to by bývalo příliš nebezpečné, ani u jiného člena rodiny. Úkryt našla u jednoho manželova přítele, profesora filozofie, který ji vzal do služby jako hospodyně.

Ainars vykládá klidně: „Jednoho dne – byly mi asi čtyři roky – jsem byl doma představen nějaké dámě. Řekli mi, že je to vzdálená teta z naší rodiny, která se vrátila z ciziny. Reagoval jsem lhotejně. Všechny podrobnosti mi zamlčeli, rodiče se děsili, že si někde pustím pusu na špacír. V roce 1953 zemřel Stalin – ani tehdy si Emma netroufla přihlásit se úřadům. V roce 1956 Nikita Chruščov na 20. sjezdu komunistické strany stalinistický útlak odsoudil – ale Emma si tím stále nebyla jistá. Teprve v roce 1958 se přihlásila na řížském magistrátu. Bylo mi dvanáct let, když mě sevřela v objetí a řekla: „Ainarsi, buď na mě hodný, já jsem tvoje babička.“

Ināra Belinková nastoupila do Knihkupectví číslo tři, bývalého knihkupectví Jānise Rozeho, v roce 1962. Ještě dívka, právě jí bylo osmnáct. Pocházela ze středostavovské rodiny a určitě by měla nárok na studijní stipendium, kdyby nechtěla studovat angličtinu. Nikdo ji nedokázal přivést na jinou myšlenku, a to znamenalo studovat večerně a přes den pracovat. Přítelkyně jí radila nastoupit na místo v knihkupectví. „Nemusíš tam skoro nic dělat a můžeš si celý den číst.“ Skutečnost však byla jiná.

Od komunistické prodavačky knih se v první řadě očekávalo, že bude nazpaměť znát názvy všech kapitol a paragrafů třiceti čtyř dílů sebraných Leninových spisů. Když se tedy přišel někdo zeptat, co napsal Lenin v roce 1916 o účinnosti parních kotlů, věděla přesně do jakého regálu sáhnout. Musela se vyznat i v díle Marxe a Lenina. Mohla si v pracovní době tedy číst a listovat, ale ne v knihách, která měla ráda.

Komunistické knihkupectví vyžadovalo navíc také spoustu administrativní práce, zcela určitě v době čistek. Příliš mnoho literatury se v Knihkupectví číslo tři neprodávalo,

poutavé romány jako *Doktor Živago* od Pasternaka, byly zakázány. Většina knížek, které se prodávaly, byly učebnice a profesori, kteří je napsali, se dříve či později dostávali do nepřízně. Jako prodavač knih jste museli postupovat ve dvou etapách. Podle nařízení úřadů jste byli povinni vytrhnout titulní stránku knihy a knihu odstranit z regálu. Zmizela ve sklepech. Někdy se takový profesor dostal opět do přízně: pak se kniha stěhovala zase nahoru. Když byla kniha po roce stále ještě ve sklepech, musela se zničit. Skrz desky a blok knihy provrtala Ināra několik děr a pak ji hodila do kontejneru na odpadky.

Na práci bylo hezké, že se v knihkupectví pořád objevovali zajímaví lidé, jako motýli, kteří se slétají na květiny. Studenti, spisovatelé, básníci, filozofové, shovívaví žurnalisté z rádia a televize, svobodomyšlní profesori a učitelé. Někteří z nich byli disidenti. Knihkupectví navštěvovali každý druhý den. Když byla nějaká kniha zakázána, dostali prodavači dva dny na to, aby ji z obchodu odstranili. Ināra pak vytipovala ty, o kterých si myslela, že by měli o knihu největší zájem. Tak mohla mladému spisovateli ještě dohodit poslední Solženicinův román vydaný v Sovětském svazu. Zdaleka ne všichni prodejci knih si tyto věci troufali udělat, ale Ināra ano. Zatímco večer studovala angličtinu, poslouchala Svobodnou Evropu a Hlas Ameriky.

Knihy byly v Sovětském svazu levnější než noviny. Za pakatel jste mohli dostat tři, čtyři výtisky. Mezi překlady jste našli ty nejužasnější poklady. Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoirová... První skupina řížských disidentů se jmenovala Francouzská skupina. Byli to spisovatelé, básníci, filozofové, ale také malíři a fotografové, kteří se nechali inspirovat existencialisty. Většina z nich chodila do Knihkupectví číslo tři, dokud nebyli zadrženi a vyhoštěni, i na Sibiř.

Prodavači knih vydělávali nepatrně. V roce 1970 přijala Ināra vedlejší zaměstnání. Stala se varietní tanečnicí. Jakmile zavřela obchod, spěchala na autobus pro artistry, který vozil tanečnický do Bulduri, o dvacet kilometrů dále na břehu Řižského zálivu. V hotelu Mořská perla vystupovali ve dvou večerních show: jednou v deset hodin a jednou o půlnoci. Mnoho zábavy v těch letech nebylo, a tak stály každý večer před dveřmi dlouhé fronty. Bylo i málo restaurací a diváci mohli během show povečeřet.

Ināra vždy ráda tančila, tango, rumbu, ale tohle bylo víc vzrušující. Tanečnice měly přesně určeno, jak krátké smějí být sukénky a jak hluboký smí být výstřih. Komunistické úřady byly všechno jen ne frivolní, ale přesto poznávala v publiku docela dost tvrdých kádrů. Nebezpečí pro Ināru však přišlo z jiné strany: manžel začal žárlit. Proto se s tancováním rozhodla v roce 1975 skončit.

Tancováním si vydělala třikrát víc než v knihkupectví. Díky příjmům navíc mohla svou dceru, jediné dítě, trochu rozmazlovat. Fyzicky to bylo náročné. Většinou se dostala do postele až ve tři hodiny ráno. V určitou chvíli toho musela nechat, už i proto, aby neohrozila svůj postup na vedoucí knihkupectví. Z asistentky prodeje to dotáhla až na zástupce vedoucího. Jak se má knihkupectví vést, už mezitím věděla. Začínala v Knihkupectví číslo tři, když jí bylo patnáct. Ze zaměstnanců měla zdaleka největší zkušenosti. Přesto byla jako vedoucí jmenována jiná žena, která v knihkupectví pracovala teprve půldruhého roku a neměla o ničem ještě ani páru. Ināra požádala ministra kultury o vysvětlení. „Podívejte se,“ řekl soudruh lidový komisař pro knižní distribuci, „kdybychom zaměstnali vás, přišli bychom za pár měsíců o všechny znalosti, které jste nasbírala. Byla byste přece v zahraničí.“

„V zahraničí?“

„Váš muž.“

Bylo to opět takové zamotané zdůvodnění, které si vymýšlejí byrokrati, když nemají nic lepšího na práci. Byla provdána za Rusa, který přišel do Lotyšska poté, co ve čtyřicátých letech celá jeho rodina zmizela. Ruský Žid. V polovině sedmdesátých let povolily sovětské úřady poprvé emigraci do Izraele. Mnozí toho práva, víceméně pod tlakem, využili. Došlo k opravdovému exodu. Ale Ināra nebyla Židovka a její manžel, kulisák, byl ve městě opery a divadla, což Riga odedávna byla, spokojený. Takže emigrovat? Ani náhodou.

„Dobře,“ odpověděla Ināra úředníkovi, „ale za šest měsíců jsem tu zpátky.“

„Jak to?“ divil se soudruh.

„No, protože v knihkupectví vypukne zmatek.“

A opravdu, za šest měsíců se stala vedoucí.

V roce 1981 se knihkupectví přejmenovalo na Ambra. Nanejvýš originální – sedm z deseti obchodů v Rize se jmenovalo Ambra. V Rižském zálivu jsou bohatá naleziště žlutého jantaru. Jen v ulici Barona byly tři Ambry: jedna, kde opravdu prodávali jantar, další s dámskou módou a poslední se spodním prádlem. Jeden den do knihkupectví přišly bedny s dámskými šaty, druhý zase bedny s podprsenkami. Několik let to sledovala a pak podala žádost o změnu jména. Jestli ji nějaké napadá? Samozřejmě, řekla na ministerstvu kultury: „Roze.“

„Rose, růže,“ zvolal lidový komisař pro knižní distribuci. „Proč ne třeba Bříza? Nebo Vrba?“

Přeloženo z lotyštiny se komisař jmenoval Vrba.

„No, to je docela jednoduché. Nikdy jsme bohužel neměli žádného pana Vrba, který by během dvaceti let vydal osm set dvacet knih v lotyštině. Ale měli jsme Rozeho. Myslím, že

si knihkupectví zaslouží nést jméno Jānise Rozeho a do štítu domu by se měla umístit zakladatelova podobizna.“

Z Kremlo již několik měsíců hlásal Gorbačov perestrojku. Noví straničtí vůdci Sovětského svazu povolovali více názorové svobody a snažili se trochu promazat zrezivělé plánované hospodářství, ale drzým nacionalistům přáli stále ještě gulag. Ināra riskovala svou kůži.

Ne že by na to šla ukvapeně, ale dokázala pro svůj posvátný cíl zainteresovat jednoho věrného zákazníka: lotyšského kritika – novináře, který moderoval v televizi každý večer od šesti do sedmi velmi sledovanou talk show. Několikrát věnoval pozornost i její snaze o změnu názvu.

Během mnoha let, kdy v knihkupectví pracovala, se Ināra pohroužila do historie firmy. Ve sklepích a v kanceláři v prvním patře našla fotografie, dopisy od autorů a autorům, knihy, které byly vydány v letech 1923, 1928, 1935 a 1940. Dozvěděla se jména Rozeho dětí. Nadchla se pro Jānise jako spisovatele, s nímž si nikdy nemohla potřást rukou a který byl již dlouho mrtvý, ale kterého znala z knih a dopisů. Novinář to chápal, podporoval ji. Ināra předpokládala, že všichni členové Rozeho rodiny zemřeli na Sibíři nebo uprchli na Západ. Jednoho dne přišla do knihkupectví malá, drobná žena, takové křehké ptáče. Informovala se na plány ohledně změny názvu, slyšela o tom v televizi. Ināra zpozorněla. Před několika dny ji totiž navštívila ještě jiná žena, známá novinářka, která se vyptávala na všechno možné. Něco na té novinářce se jí nelíbilo; otázky, které jí kladla, byly příliš na tělo. Také příliš hezké šaty a moc parfému; někdy jste vycítili, že je někdo od KGB. Později se ukázalo, že se nemýlila; v devadesátých letech se otevřely státní archivy a vyšlo najevo, že novinářka byla dlouhé roky na výplatní listině KGB. S křehkým ptáčetem to však bylo jinak. „Jānis Roze, Jānis Roze,“ opakovala stále dokola, „proč Jānis Roze?“ Aby potlačila lítost hned v zárodku, na ni Ināra nevrle vyjela: „A proč to chcete vědět?“ Načež se na ni žena mile podívala a řekla tenkým hláskem: „Ale já jsem Aina, dcera Jānise Rozeho.“

Aina zprostředkovala Ināře kontakt s Ainarsem. Když se 30. listopadu 1988 konalo slavnostní odhalení podobizny Jānise Rozeho ve štítu domu, stály obě v první řadě. Setkání se nezúčastnili pouze disidenti. Byla to první veřejná manifestace nezávislých Lotyšů. Na ulici Barona se to černalo lidmi. Tramvaje nemohly pokračovat v jízdě, doprava se zastavila. Plátno bylo opatrně spuštěno, ozval se nesmělý potlesk. A náhle se proměnil v obrovské ovace.

Ināra ukazuje fotografii s lidmi, kteří tam tehdy byli. V první řadě stojí ministryně kultury, v dlouhém kožichu, čelisti pevně sevřené, jako by se musela hodně ovládat. Vedle ní

lidový komisař pro knižní distribuci, také v dlouhém kožichu a s rozmrzelým výrazem ve tváři. Vedle něho vysoký stranický funkcionář, který, jak se zdá, touží z čisté zloby po sklence vodky. Pro všechny ty aparátčíky vypuklo hotové peklo, ale byli stále ještě přesvědčeni, že se potom, co bude Gorbačov viset, pomstí...

Mnohem působivější bylo setkání uvnitř, v bývalé kanceláři nakladatelství, v muzeu. Slova se ujal profesor Vladislavs Urtāns. „Byl jsem s Jānisem Rozem na Sibiři v trestném táboře Solikamsk. Jsem poslední, kdo ho viděl naživu.“ V posvátném tichu vyprávěl o Jānisových posledních chvílích. „Nejedli jsme už celé dny. Byli jsme vyčerpaní. Neměli jsme už ani sílu pohřbívat mrtvé. Zmrzlá půda byla příliš tvrdá, naše svaly příliš zesláblé. Mrtví leželi pohození venku. Příští den byli pryč, sežrali je vlci. Tak zahynul i Jānis Roze.“

Aina plakala, ale ne kvůli tomu, co bylo vysloveno. Šeptem pronesla, že je škoda, že to setkání nemohla zažít její matka. Emma zemřela před třemi roky, ve věku devadesáti sedmi let.

Nemohl ho zažít ani Ainarsův otec. Zemřel před několika měsíci, poté co se naposledy podíval na jediný obraz, který se mu podařilo zachránit z otcovského domu. Na tento obraz, lotyšskou krajinu, hleděl neustále polovinu svého života.

Devět měsíců po odhalení podobizny Jānise Rozeho se všichni Estonci, Lotyši a Litevci chytli za ruce a vytvořili lidský řetěz z Tallinu až do Vilniusu, dlouhý šest set kilometrů, přes celý úsek známý jako Via Baltica. 23. srpna 1989 si dva miliony Estonců, Lotyšů a Litevců připomněly padesáté výročí Stalinova paktu s Hitlerem, který ukončil autonomii Baltských států. Hromadnou, nenásilnou manifestací si na Kremlu vynutili nezávislost.

Otázka, kterou musíte položit každému Estonci, Lotyši nebo Litevci, zní, na jakém místě v tom lidském řetězu 23. srpna 1989 stál.

Ināra: „Před Památníkem svobody v Rize. Se všemi zaměstnanci knihkupectví. Po setkání 30. listopadu na ulici Barona jsme měli právo na čestné místo.“

Ainars: „Před univerzitou. Se všemi profesory a studenty. Bylo zvláštní, že si téměř nikdo netroufal dívat se před sebe. Skoro všichni učitelé a studenti mají skloněnou hlavu, takže později je na fotce bylo těžké rozpoznat. Nikdo si nebyl jistý, jak to dopadne.“

V měsících před svou smrtí Ainarsův otec syna varoval. Nikdy nezapomněl na události roku 1941. Bylo předem rozhodnuto, že Jānis ml. převezme po otci knihkupectví; jeho starší bratr povede nakladatelství. Ale po válce nemohl Jānis ml. dělat víc než jen fotky

na slavnostech, svatbách a setkáních komunistického svazu mládeže. Nemohl si ani říkat fotograf, dělal jen snímky. Stal se zahořklým mužem s hlubokou nedůvěrou v lidi. „Vylákají vás ven,“ varoval syna před účastí na shromážděních a manifestacích. „Dají vám trochu svobody, podívají se, kdo se zúčastnil, zapíší si vás a pošlou na Sibiř.“

Ainars teď připouští, že ho dokonce ani onoho 23. srpna vůbec nenapadlo, že za dva měsíce padne Berlínská zeď. Ani to ne, že reformátor Gorbačov bude vyhnán z Kremle a komunismus zmizí jako podzimní listí vznášející se ve větru. A už vůbec ne, že Lotyšů budou do roka zpívat vlastní hymnu. Nesmírné impérium, jako byl Sovětský svaz, se přece nezačne kymáčet tak rychle. Jeho nejoptimističtější předpověď byla, že pokud bude živ a zdrav, uslyší labutí píseň marxismu-leninismu těsně předtím, než mu bude devadesát.

Ināra to cítí stejně. Ještě stále nemůže pojmout, co se stalo. Šlo to tak rychle, tak neuvěřitelně rychle, že se zdálo, že se na ulici a na televizní obrazovce děje zázrak. Zázrak, o kterém ještě dnes každé ráno, v poledne i večer v tichosti říká: to nemůže být pravda, to nemůže být pravda, to nemůže být pravda...

Po vyhlášení nezávislosti, která byla úředně stvrzena 6. září 1991, se Ināra znovu ponořila do archivu knihkupectví. Nevěděla nic o tržním hospodářství, nic o prodejních technikách. Našla překlady anglických knih z roku 1933 a 1935. Jednu po druhé je přede mnou rozprostírá. *Praktické pokyny pro vedení obchodu. Reklama a inzeráty. Úspěšně prodávat.* Samozřejmě beznadějně zastaralé, ale: „Bylo to, jako bych se musela naučit jinou řeč, jako bych se musela stát jiným člověkem.“

Předplatila si západní odborné časopisy, hláskovala oznámení, navštívila frankfurtský a londýnský knižní veletrh. Přihlásila se na konference a kongresy, poprvé pro mladé prodejce knih v Amsterdamu. V podstatě byla ještě mladý prodejce knih, nyní nezávislého knihkupectví. Začala nový život.

Ainars měl tu výhodu, že byl ekonom. Proto ho Ināra zapojila do firmy. A samozřejmě také kvůli tomu, že byl Roze. Rodina měla během krátké doby dostat od státu nepochybně odškodnění, jako kompenzaci za znárodnění a zabránění domu a majetku. A protože mladý stát neměl v pokladně ještě ani haléř, měl vrátit rodině dům v ulici Barona. Bylo lepší ihned spojit síly.

Pět dlouhých let byly v Rize dva podniky Jānis Roze. Pět dlouhých let seděli Ainars s Inārou na dvou židlích. Teprve v roce 1996 se obě firmy spojily.

Výhody?

Ainars: „Ukážu ti je.“

Druhý den vyjíždíme z Rigy, míjíme bezútěšná obytná kasárna ze sovětské éry a omšelé, zhroucené dřevěné domy z devatenáctého století. Jedeme směrem na letiště, v džípu se čtyřkolovým pohonem, o který se Ainars dělí s Inārou: on ho má během týdne a Ināra o víkendech. Asi dvacet kilometrů za městem zastavujeme u obrovského nákupního centra obklopeného březovými lesy.

Od vyhlášení nezávislosti tu vyrostlo mnoho podobných obchodních center financovaných německými investory, nebo jako tento palác ze skla a oceli, finskými. V obchodním centru, které se jmenuje Nový východ, se na třech podlažích nachází padesát obchodů. Vcházím dovnitř: promenádní bulváry, sněhově bílá dlažba, dřevěné truhlíky s metrovými stromy, fontány, mramor. Na každém podlaží je restaurace, v každém rohu čajovna; vlevo i vpravo obchody, Prada, Zara, Gucci, Villeroy & Boch, Esprit, Chanel. V tomto spotřebním ráji disponuje Jānis Roze obchodem o tisíci čtverečních metrech. Obchod je otevřený sedm dní v týdnu, od deseti ráno do deseti večer, s výjimkou 1. ledna a 24. června, svátku sv. Jana, slunovratu.

U vchodu jsou u mahagonové stěny vystaveny bestselery. Číslo jedna: *Putina Krievija, Putinova válka*, napsaná zavražděnou novinářkou Annou Politkovskou. Číslo dvě: nejnovější kniha, kterou napsal Paulu Koelju a vydal Jānis Roze. Hned knihu nepoznávám, Lotyšši přepisují i jméno autora, jde o Paula Coelhoa. Na pátém místě literatura faktu, kniha, která vzbudila velký rozruch, o lotyšském starostovi, který se stal, jak vyšlo najevo, náhle multimilionářem, poté co byl přes jeho obec položen plynovod vedoucí na sever.

Ultramoderní knihkupectví, které, jak nyní vidím, prodává stejné množství ruských jako lotyšských knih. Lotyšši tvoří oficiálně polovinu obyvatelstva Rigy. Zbytek jsou, jak se v Lotyšsku říká, „rusky mluvící obyvatelé“. Ti doposud neobdrželi lotyšské občanství a nemají volební právo. Lotyšem jste pouze tehdy, pokud jste se vy nebo vaši rodiče v Lotyšsku narodili před rokem 1940.

Ainars odhaduje, že je počet rusky mluvících obyvatel Rigy mnohem vyšší: dva ze tří. Proto určitě nebylo špatné, že v prvních letech po vyhlášení nezávislosti existoval ještě státní obchod Jānis Roze s dobrými kontakty v Moskvě: vždyť značná část knih přicházela z Ruska.

Další výhoda byla zapeklitější. Když bylo obchodní centrum hotové a Jānis Roze se nastěhoval do prostoru o tisíci čtverečních metrech, navštívil Ainarse rusky mluvící obyvatel Rigy. Představil se jako obchodník. Na tom nebylo nic zvláštního; podle Ainarse vděčí Lotyšši za svůj obrovský ekonomický růst z podstatné části ruským podnikatelům. Lotyšši jsou právě tak jako Švédi a Finové v podnikání opatrní. Rusové hrají naopak neustále ruskou ruletu, hrají vabank.

Dotyčný Rus složil Ainarsovi komplimenty týkající se jeho nového podniku, ultramoderního obchodu, který jistě přiláká hodně zákazníků. Ale od dnešního dne bude majitel potřebovat ochranu. Aby zůstala okna jeho domu celá. Aby nedošlo k požáru. Sám pan Roze chce určitě projít životem bezpečně. Pokud ne, pak by bezpečí určitě ocenila paní Rozeová! A nemá syna? Pokud máte jen jednoho syna, musíte na něj být opatrný.

Ainars tomu muži řekl, že má úplnou pravdu. Jen se obrátil na špatnou adresu. „Víte, Jānis Roze je ještě stále státní podnik. Musíte se obrátit na ministerstvo kultury, pod nějž knihkupectví spadá.“

Tak unikl vydírání. Ale, říká a ukazuje na obchody Prada, Gucci, Esprit a všechny další: „Ti zaplatit museli.“

Na rozloučenou večeříme v restauraci Sarkans, což v lotyštině znamená „Rudá“. V restauraci je všechno rudé: lavice, židle, stoly, ubrousky, sklenice, talíře i sukně servírek. I když to na první pohled může vypadat stylově, skrývá se za tím, jak vypráví Ināra, černý humor. Restaurace sousedí s robustní, vysokou a rozložitou budovou: je to bývalý hlavní štáb KGB. Budova je už roky prázdná, žádný podnik nechce v ulici Stabus sídlit. Desítky let se v Rize říkávalo: „Dej si pozor, ať neskončíš v Stabusské.“ Vchod do budovy přetvořil jeden lotyšský umělec na pomník, který tvoří zrezivělá ocelová stěna s nápisem: „1940-1990. Kdo vešel těmito dveřmi dovnitř, už nikdy z nich nevyšel.“

„To, co jsi nám včera říkal,“ pokračuje Ināra, když jí červené víno zbaví posledního zbytku nesmělosti, je pravda. Žili jsme dva životy. Ten první byl bezútěšný.“

A ten druhý?

„Cestování. Londýn, New York, Chicago. Byli jsme tak dlouho zavření. Cestování je svoboda, svoboda je cestování. Příští měsíc jedeme do Kapského města na výroční kongres Mezinárodního svazu knihkupců.“

Ainars s sebou přinesl fotografii, kterou opatrně klade mezi rudé ubrousky. Pohodová fotka z předválečné oslavy svátku sv. Jana: Jānis a Emma, děti, spřátelení spisovatelé, profesori, hudebníci, většina z nich ozdobena květinovým věncem.

A najednou začne vyprávět o svém synovi.

Jānis ml., třetí Jānis v řadě. Když Lotyšsko vyhlásilo nezávislost, bylo mu třináct. Po střední škole chtěl studovat v zahraničí. Vybral si obchodní školu ve Švédsku. Jānis „třetí“ viděl svou budoucnost v informatice. Když se vrátil do Lotyšska, založil si malou počítačovou

firmu. Knihkupectví? To je nuda. Ale jeho firmičce se nedařilo. Teď už čtyři roky pracuje pro podnik Jānis Roze s.r.o.

Jednou večer chtěl s otcem mluvit. Musí mu prý sdělit něco vážného.

„Nechci tě ranit,“ řekl. „Je to opravdová láska. Smím ti ji představit?“

Samozřejmě. Jānis jí zavolal z mobilu.

Přijela o hodinu později. Krásná mladá dáma. Blondýna.

Ruska.

Ainars: „Lotyšsky neuměla ani slovo.“

Tu noc nemohl Ainars spát. Přecházel po pracovně, sem a tam. Na mysl se mu vracely útržky rozhovorů, které vedl s babičkou. Věty z „Dopisu mému otci“, který napsala jeho teta Aina do svazku *Zpívali jsme mezi slzami. Příběhy o přežití na Sibiři*. „Milý tatínku, od té doby, co nás 14. června 1941 na nákladním nádraží v Torņakalnsu od sebe odtrhli, ti každý den v myšlenkách píšu dopis. Stáli jsme v houfu bezradných lidí a zaraženě přihlíželi, jak tě odvádí k jinému vlaku.“ Ainars před sebou viděl trosku, kterou teta Aina zůstala po celý život. Bylo jí třicet pět, když získala diplom na Akademii výtvarných umění, třicet pět let. Sibiř jí sebrala celé mládí, zkazila celý život.

Rusové zavraždili jeho dědečka a otce degradovali na poskoka pro všechno, na troubu, který cvakal obrázky. A teď si jeho syn přivede domů Rusku.

Nastal den. Ze svého bytu v Jūrmale viděl Ainars vycházet slunce nad klidnou hladinou Rižského zálivu. Šel do kuchyně a připravil snídani. Jānise ml. přivábila vůně smažených vajec.

„Chápu, že jsi smutný,“ řekl Ainarsovi, očividně rozrušený. „Chtěl jsem ti to zamlčet co nejdéle.“

A Ainars odpověděl: „To jsi nemusel. Je to tvůj život, tvoje budoucnost, tvoje volba. Já jsem s tím smířený.“

Fotografie:

Foto str. 21

Jānis Roze doma v Rize, 1932.

str. 23

Emma Henriete Rozeová.

Foto str. 25

Ainars Roze ve své kanceláři před stěnou s fotografiemi: „Tak zůstávám spojený se svými předky.“

Foto str. 28

Sedící (zleva doprava): Jānis, Aina a Emma Henriete Roze. Stojící (zleva doprava): Ilmārs a Jānis ml.

Foto str. 30

Jānis Roze (vlevo v popředí) a Emma Henriete (druhá řada vpravo) se zaměstnanci knihkupectví během svátku sv. Jana, 1931. Jānis má na hlavě tradiční květinový věnec.

Foto str. 31

Mapa Rigy, kterou navrhl a vydal Jānis Roze ve stylu art nouveau.

Foto str. 34

Jānis s dcerou Ainou v 30. letech.

Foto str. 40

Ināra Belinková za pultem v Knihkupectví číslo tři v Rize, léto 1964.

Foto str. 45

23. srpna 1989. Lidský řetěz na Via Baltica, zde před Památníkem vítězství v Rize. Fotografie visí ještě stále ve výlohách řížských obchodů.

Foto str. 50

Ainars s Inārou Belinkovou v restauraci Sarkans („Rudá“). Restaurace sousedí s bývalým hlavním štábem KGB.